

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БАРАБАШ Наталя Олександрівна

УДК 929.52 (477) + 930.2(477)

**РІД БІЛОЗЕРСЬКИХ ТА КУЛЬТУРНИЙ СВІТ УКРАЇНИ
XIX – поч. XX СТОЛІТТЯ: НОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ**

07.00.06 - історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Дніпропетровськ – 2004

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історіографії та джерелознавства Дніпропетровського національного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
КОЛЕСНИК Ірина Іванівна,
Дніпропетровський національний університет, професор
кафедри історіографії та джерелознавства

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
РЕЄНТ Олександр Петрович,
Інститут історії України НАН України,
заступник директора, завідувач відділу історії України XIX-поч.
XX ст.;

кандидат історичних наук,
заслужений працівник культури України
АБРОСИМОВА Світлана Вікторівна,
Дніпропетровський історичний музей ім. Д. Яворницького,
провідний науковий співробітник

Провідна установа: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Захист відбудеться “26” січня 2005 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 у Дніпропетровському національному університеті за адресою: м. Дніпропетровськ, пл. Т. Шевченка, 1, Палац студентів, ауд. 30.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського національного університету за адресою: 49050. м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий “25” грудня 2004 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Кривий І.О.

Барабаш Наталя Олександрівна

***Рід Білозерських та культурний світ України
XIX – поч. XX століття: нові методологічні підходи***

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Підписано до друку 13.12.2004 року
Формат 60х90/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.-др. арк. – 0,9. Авт. арк. – 0,9.
Тираж – 100 прим.
Замовлення №12-42.

*Друкарня СПД Щербенок С. Г.
Свідоцтво ДП 126р від 12.10.2004.
50027 м. Кривий Ріг, вул. Роковського, 5/3
тел.: (0564) 92-20-77*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження Демократичні трансформації сучасного українського суспільства, що відбулися в останнє десятиліття, призводять до становлення ідейного плюралізму в суспільній свідомості та сфері науки, ставлять перед українською історіографією нові дослідницькі завдання. Втім використання новітніх досягнень зарубіжної історичної науки і пошук нових інтерпретаційних моделей українського минулого повинні здійснюватися на основі переосмислення традицій розвитку вітчизняної історіографії. Цей новітній інструментарій сучасної історичної науки доцільно використовувати при студіюванні ключових подій, “знакових” постатей українського минулого. В ряду визначних феноменів вітчизняної історії новітнього періоду є феномен культурно-національного відродження в Україні кінця XVIII – початку XX ст.¹

Однією з основних причин дослідницького інтересу до історії українського відродження є динаміка розвитку його соціальної бази – інтелігенції, яка сформувалась, здебільшого, з декласованих незрусифікованих нащадків козацько-старшинської верстви². Національно свідомо інтелігенція, яка виступала носієм історичної пам’яті, здійснювала функцію нагромадження та трансформації культурно-інтелектуальних цінностей нації і плекала ідею створення національної держави, стала ідейним та організаційним речником відродженського руху в Україні.

В цьому контексті привертає увагу історія роду Білозерських, як цікавий соціокультурний феномен на тлі українського культурно-національного руху у рамках “довгого XIX століття”. Специфіка історії даного роду полягає в тому, що його піднесення припадає на етапи динамічного розвитку українського відродження, співпадає з процесом витвору українського національного дискурсу. Становлення і розвиток роду пов’язаний з наявністю родинних, свояцьких та дружніх стосунків зі “знаковими” посталями українського відродження (П. Куліш, М.Костомаров, Т.Шевченко). Зірковий час цього роду припадає на пік українського національного відродження і пов’язаний з причетністю його представників до важливих подій в національному русі: внесок у розвиток української літератури та науки, діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (КМТ), українських громад та часопису “Основа”, приналежність до таємних народницьких гуртків.

Також рід Білозерських ілюструє типовий процес “розмивання” українського дрібномаєткового дворянства під впливом соціально-економічних факторів та культурологічних явищ, які сформувалися на зламі XIX і XX століть. Таким чином, історія роду Білозерських та життя окремих його представників відбивають особливості розвитку культурно-національного відродження: його етапи, напрями і, в тому числі, здобутки та вади. Представники роду Білозерських своїм соціальним становищем, реалізацією життєвих проєктів як чоловіків, так і жінок, на переломному історичному етапі є прикладом свідомого позбавлення від архаїчних старшинських уявлень та формування нових ідеологічних настанов демократичного українства.

А відтак, поєднання водночас типовості та унікальності роду Білозерських в історії надає підстави для інтерпретації нових ідей, підходів, методів на матеріалах вивчення культурної, сімейної, громадсько-політичної історії України для вивчення феномена роду в цілому.

Об’єктом дослідження є процес взаємодії сім’ї і культурно-історичного середовища, вплив цього середовища на поведінкові стереотипи, спосіб життя та характер діяльності представників родини, трансляцію культурно-національних традицій в межах певного просторово-часового періоду.

Предметом дослідження є історія роду Білозерських, його структура, культурно-громадська діяльність представників роду в XIX – поч. XX століття в контексті новітніх практик модерної історіографії.

Реєнт О.П. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.- К.: Ін-т історії України НАН України, 2000.- С.6-38.
Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – поч. XX ст.).- К.: Генеза, 2000.- С. 219.

Метою дослідження є верифікація нових методологічних підходів в сучасній українській історіографії на матеріалах соціокультурної історії роду Білозерських в рамках “українського XIX століття”.

Для досягнення мети необхідно розв’язати наступні дослідницькі завдання:

- дослідити стан історіографічної розробки історії роду Білозерських та діяльності його представників в рамках українського відродження;
- охарактеризувати джерельну базу вивчення культурно-інтелектуальної історії родинного кола Білозерських;
- реконструювати на підставі традиційних методів родовід Білозерських в його історичній динаміці;
- інтерпретувати принципи “нової сімейної історії” щодо вивчення структури та динаміки роду Білозерських, відтворити “мережу” родинно-свояцько-дружніх відносин в роді;
- запропонувати гендерні підходи при вивченні історії роду;
- проаналізувати вплив подружжя Кулішів на трансформацію соціальних ролей відомих представниць роду (Н. Кибальчич, Н. Кибальчич-Козловської, Л. Яновської та ін.);
- розкрити особливості життєвих сценаріїв відомих представників роду (В. Білозерського, М. Білозерського).

Хронологічні межі роботи мають два рівні, що відбивають, по-перше, історію даної старшинсько-дворянської фамілії (середина XVIII – початок XX ст.); по-друге, участь роду в суспільно-громадському та культурному житті України в рамках “довгого XIX століття”.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. Історія роду Білозерських представлена як соціокультурний феномен, що вивчається на засадах міждисциплінарності. У роботі подається нова версія ранньої історії роду. Висунуто дві гіпотези його походження, що спираються на складову “іменної формули”, а також результати блазонування родового гербу Білозерських. Внесено доповнення до родоводу на рівнях всіх поколінь обох гілок роду, що знайшло відображення у поколінному розписі. Вперше проведено мережевий аналіз родинно-свояцько-дружніх зв’язків в рамках роду. З’ясована особлива роль подружжя Кулішів в історії роду. Це дозволило відтворити “об’ємну” історію фамільного клану за рахунок вивчення життєдіяльності не лише “знакових”, а й “рядових” членів, які стали не творцями, а трансляторами ідей національного відродження.

Здійснено спробу висвітлення історії роду Білозерських в гендерному ракурсі, визначені механізми впливу зовнішніх та внутрішньородинних чинників на зміну традиційних життєвих проектів відомих представниць роду Білозерських (Марії Боголюбцевої-Щербачової та її доньки Любові Яновської, трьох поколінь жінок родини Н. М. Білозерської-Забіли та М. Т. Симонова-Номиса). Поданий маловідомий аспект діяльності П. О. Куліша – реалізація його освітньо-культурницької програми на прикладі представників чоловічої та жіночої статей роду

До наукового обігу введено матеріали центральних та регіональних архівосховищ України з інтелектуальної та соціокультурної історії роду: родинна епістолярія, щоденники Л. Яновської та доповідь “Украинская крестьянка”, проголошена нею на Першому всеросійському жіночому з’їзді; матеріали особистого фонду М. М. Білозерського; еґо-документальна спадщина представників роду.

Практичне значення дисертації передбачає використання матеріалів дослідження в лекційних курсах з історії України, історії української культури, української біографістики, історії української літератури, української історіографії, історії політичної думки, історії регіонів. Результати дослідження можуть бути враховані у наукових студіях з історії української державності, історії українського національного відродження, історії української еліти, історії суспільної та наукової думки, історії українсько-російських культурних взаємозв’язків, етнології.

Матеріали дослідження враховані при викладенні курсів “Історія України” та “Українська ментальність” у Криворізькому навчальному центрі Одеської національної

юридичної академії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження є складовою частиною науково-дослідницької роботи кафедри історіографії та джерелознавства Дніпропетровського національного університету в межах проекту “Історія української культури та науки в контексті етнонаціональних процесів (XVIII – початок XX ст.)”.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації були апробовані у виступах на Міжнародній науковій конференції “Архіви та краєзнавство: шляхи інтеграції” (Київ-Трускавець-Дрогобич, 2003), Всеукраїнській науковій конференції “Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва” (Кривий Ріг, 2004), на міжрегіональних наукових конференціях: “Історична та суспільна думка Російської імперії другої половини XIX – початку XX століття” (Дніпропетровськ, 2003), “XXI-а краєзнавча конференція молодих вчених” (Харків, 2003), “XXII-а краєзнавча конференція молодих вчених” (Харків, 2004), а також обговорювались на щорічних підсумкових конференціях кафедри історіографії і джерелознавства Дніпропетровського національного університету.

Структура роботи відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Згідно з цим, дисертація складається із вступу, трьох розділів, які, в свою чергу, поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури. Робота містить додаток “Поколінний розпис роду Білозерських”. Обсяг дисертації – 174 с., список джерел та літератури складає 490 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Визначаються об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання роботи, розкрито практичне і теоретичне значення дисертації.

Перший розділ “Рід Білозерських в культурно-громадському житті України. Історіографія, джерела, методологія дослідження” присвячений огляду літератури, характеристиці використаних джерел і обґрунтуванню теоретико-методологічної бази дослідження. Він складається з трьох підрозділів.

У першому з них – **“Історіографія проблеми”** – проаналізовано ступінь наукової розробки історії дослідження роду Білозерських. *Початковий етап* (II пол. XIX ст. – середина 1910-х рр.) пов'язаний, по-перше, з участю Білозерських у національних та політичних рухах; по-друге – з літературною, публіцистичною та етнографічною діяльністю представників роду; по-третє – з інтересом до окремих представників роду, які підтримували дружні стосунки з Т. Шевченком. На цьому етапі вражає різнобічність напрямків дослідження, а відтак і форми публікацій, присвячених внеску представників роду в культурне і громадське життя XIX століття.

У працях М. Драгоманова вперше визначається місце у діяльності КМТ таких представників роду як В.М. Білозерський та П.О. Куліш³. Крім цього, М. Драгомановим у роботі “Література російська, великоруська, українська і галицька” подана оцінка місця часопису “Основа” в українській культурі та суспільстві⁴. У праці О. Пипіна “История русской этнографии” аналізуються творчі біографії окремих представників даної родової спільноти (М. Т. Симонов-Номис та ін.), розглядається діяльність КМТ, аналізується літературно-громадська діяльність журналу “Основа”. Значний інтерес становить низка біографічних

Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм.// Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т.- Т.1.- К.: Наукова думка, 1970.- С.7-133.

Драгоманов М.П. Література російська, великоруська, українська і галицька.// Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т.- Т.1.- К.: Наукова думка, 1970.- С.80-221.

У 1880-1890-х рр. досить помітно зросла т. зв. “тематична” мемуаристика, переважно у вигляді статей (спомини про окремі події, зустрічі, некрологи тощо). Ці статті несуть подвійне навантаження: виступають як біографічні джерела, а також започатковують історіографічну традицію вивчення роду; вони дають багатий матеріал для досліджень персональних даних, індивідуальних якостей, творчої та суспільної діяльності відомих представників фамільного клану Білозерських⁵. До цієї групи матеріалів можна також віднести розвідку М. Лободовського “Три дня на хуторі у Пантелеймона Александровича и Александры Михайловны (Ганны Барвинок) Кулиш”, у якій подається інформація про родинні взаємовідносини та хуторянський побут Кулішів⁶. Інтерес представляє стаття М. Шугурова “У могил П. А. Кулиша и В. М. Белозерского”, оскільки вона вміщує інформацію про знайомство П. Кулиша та В. Білозерського, про повсякденне буття подружжя Кулішів в останні роки їх життя⁷.

В статті А. Ю. Кримського “Дещо про рукописи Миколи Білозерського” здійснена перша спроба систематизувати архівну спадщину М. М. Білозерського, передану йому дружиною Миколи Михайловича.

В.М.Белозерский (Некролог) // Киевская старина.- 1899.-Т.64.- №3.- С.143; Вороний М. В.М. Білозерський// Зоря .- 1897.- Ч.3.- С. 59-60; А.Л[азаревский] Памяти Николая Михайловича Білозерського// Киевская старина.-1897.- № 1.- С. 145-150.

Лободовский М. Три дня на хуторі у Пантелеймона Александровича и Александры Михайловны (Ганны Барвинок) Кулиш// Киевская старина.- 1897.-№4.- С. 163-176.

Ш[угу]ров Н. У могил П.А. Кулиша и В.М. Белозерского// Киевская старина. - 1899.- №9.- С. 358-378.

Історіографічне значення мають спогади знайомих Білозерських, серед яких особливо визначаємо І. Пулюю, К. Білиловського, Є. Чикаленка⁸. Генеалогія роду Білозерських досліджується Г. Милорадовичем та частково В. Модзалевським⁹.

Другий етап – “науковий” (20 – поч. 30 рр. ХХ ст.) – це десятиріччя найбільш інтенсивного комплексного дослідження доби українського національного відродження, причетними до розвитку якого були представники родинного кола Білозерських.¹⁰ Але в цей час вивчається життя та діяльність лише найбільш відомих постатей. Багатий фактичний матеріал щодо творчості та особистих відносин між Пантелеймоном Кулішем та Ганною Барвінок міститься в працях О. Дорошкевича, В. Петрова¹¹. Біографію та творчість Ганни Барвінок розглядали у біографічно-критичних розвідках літературознавці О. Сікиринський та В. Чубинський¹². Цінну біографічну інформацію щодо родини Н. М. Білозерської та М. Т. Симонова, а також творчості представників цієї родини містить стаття П. Капельгородського “На Лубенському літературному гробовищі”¹³.

Наступний, *третій етап – “радянський” (30 - 80 рр. ХХ ст.)* позначений впливом тоталітарних ідеологій, в 1930-х рр. відбувається штучний розподіл українського наукового простору на радянську та діаспорну історичну науку.

У період з 1930-х до початку 1950-х років літературній та суспільно-громадській діяльності Білозерських бракує спеціальної історіографічної уваги з боку радянських науковців. Значним доробком істориків української діаспори у період з 1930-х до 1950-х рр. є праці, героями яких стають В. М. Білозерський, Ганна Барвінок та П. О. Куліш.

Пулюй І. Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок// Нові і перемінні зьвізди: Написав Проф. Др. І. Пулюй/ Третє доповнене видання.- Відень, 1905.- С. 45-120; Спогади Кесаря Білиловського (Заславський І. (публікація), Захаркін С. (коментарі))// Київська старовина.- 2000.- №1,2,3; Чикаленко Є. Спогади (1861-1907).- Львів, 1925.

Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства.- Спб, 1901.- Т.2.- Ч.6.- Прибавление к 2-й части.- С. 237, 288; Модзалевский В. Малороссийський Родословник.- К., 1908-1910; Лукомский В.К., Модзалевский В.Л . Малороссийский гербовник.- Спб , 1914.- Репринтне видтворення: К.: Либідь, 1993.

Возняк М. Кирило-Методіївське братство. - Львів, 1921; Гніп М. Громадівський рух 1860-х рр. на Україні.- Харків, 1930; Житецький І. Київська громада за 60-х рр.- К.: ДВУ, 1928.

Дорошкевич О. Куліш на засланні./ Пантелеймон Куліш: Збірник праць Комісії для видання пам'яток новітнього письменства.- К., 1927.- С. 12-72.- (Збірник історично-філологічного відділу УАН, № 53); Дорошкевич О.

Українська культура в двох столицях Росії// Дорошкевич О. Реалізм і народність української літератури ХІХ ст. – К., 1986; Петров В. Пантелімон Куліш у п'ятдесяті роки: Життя. Ідеологія, Творчість.- К.: З друк УАН, 1929.- Т.1 .- 572 с.- (Збірник історично-філологічного відділу УАН, № 88); Петров В. Романи Куліша// Вітчизна.- 1991.- № 4, 5,6; Петров В. Шевченко, Куліш, Білозерський В. - їх перші стрічі// Україна. - 1925. - Кн. ½.- ? 42-50.

Сікиринський О.В. Ганна Барвінок: Спроба характеристики/ Сікиринський О.В. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902-1911 рр.- Одеса, 1928.- С.5-23; Чубинський В. Ганна Барвінок: Біографічно-критичний етюд/ Ганна Барвінок Вибранні твори.- К., 1927.- С. 5-18.

Капельгородский П. На Лубенському літературному гробовищі// Життя і революція.- 1928.- Кн. 10.- С.99-125.

Лише у період відлиги поновлюється інтерес до вивчення складових українського національного відродження з боку радянських дослідників, про що свідчить знакова монографія М. Д. Бернштейна “Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х - 60-х рр. XIX ст.”¹⁴.

Вивченню творчих біографій та літературної діяльності окремих представників роду присвячені дослідження Г. Сінька, І. Денисюка, Б. Кирдана¹⁵. Багатий фактичний матеріал, щодо діяльності громад, і особливо Петербурзької громади, в якій співпрацювали В. М. Білозерський, П.О. Куліш, Н.О. Білозерська-Ген знаходимо у роботах діаспорного вченого М. Антоновича¹⁶.

На *новітньому етапі (з 1990-х рр.)* антологія досліджень обіймає низку проблем, присвячених висвітленню місця і ролі представників роду в процесі культурного відродження. Необхідно відзначити, що до сьогодні науковці вивчали життя та діяльність переважно “знакових” постатей роду, майже не приділяючи уваги їх родинному оточенню. Однак, на сучасному етапі з’являється інтерес до родового внеску визначних українських сімей¹⁸, а відтак і роду Білозерських в українську історію. До наукового обігу вводяться нові матеріали до історії даного роду, з’являється інтерес до “другорядних” членів родової спільноти. Про що свідчить розвідка у періодиці сучасних авторів М. Дмитрієнко та В. Томазова “З генеалогії Пантелеймона Куліша”¹⁹. У 1997 році О. О. Федоруком здійснені заходи по упорядкуванню, виданню листів П. Куліша до М. Д. Білозерського. У вступній статті автор подав розгорнутий родовід Білозерських з доповненнями та коментарями, для підготовки яких ним були використані Родовідні книги Чернігівського дворянства, родинні папери Білозерських та попередні наукові розвідки²⁰. Фактично ним першим зроблена спроба комплексного вивчення історії роду Білозерських, а не лише його окремих представників. Втім, актуальною проблемою залишається створення синтетичної праці, присвяченої вивченню історії даного роду та визначенню персонального внеску “знакових” постатей роду у розвиток культурного життя України означеного періоду.

У *другому підрозділі – “Аналіз джерельної бази”* – подані класифікаційні структури джерельного комплексу роботи. Весь комплекс джерел за принципом типо-видової класифікації поділяємо на писемні, лінгвістичні та речові типи.

Пам’ятки *письмового типу*, в свою чергу, можна класифікувати за походженням на опубліковані і архівні (неопубліковані) джерела. До неопублікованих джерел відносимо документи, які зберігаються в архівосховищах та наукових інститутах України: Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М.Т. Рильського Національної Академії наук України (ІМФЕ ім. М.Т. Рильського), Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної Академії наук України, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Національної Академії наук України (ІР НБУВ), відділі рукописів

Бернштейн М. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-60-х років XIX ст..- К.: Вид-во АН УРСР, 1959.- 215 с.

Денисюк І. Талант без талану// Вітчизна. - 1968. - №12.- С. 182-188; Кирдан Б. Собиратели народной поэзии.- М.: Наука, 1974; Сінько Г.Ю. Любов Яновська. Життя і літературна діяльність.- К., 1962.

Антонович М. З історії громад на рубежі 1850-1860-х років// Київська старовина. – 1998.-№2.- С. 28-49;

Антонович М. Українська Петербурзька Громада/ Ювілейний збірник УВАН у Канаді – Вінніпег-Манітоба.- Видання УВАН, 1976.- С.75-94.

Абросімова С. В. Катеринославські дворяни Алексєєви (за документами родинного архіву)// Південна Україна XVIII-XIX століття.- Запоріжжя, 2003.- Вип.7.- С.126-140; Білокінь С. Доля української національної аристократії //Генеа.-1996.- № 1-4.- С.132-148; Верба І. Рід та родина Олександра Оглобліна //Сіверянський літопис. -1996.- № 6.-С. 62-65; Голубчик Г.Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: “нова сімейна історія”.-Рукопис.Дисертація на здобуття наук. ступеня к.і.н...-ДНУ,2003.- 18с..

Дмитрієнко М. Томазов В. З генеалогії Пантелеймона Куліша// Українське слово.- 1996.- 28 січня.- С. 13

Федорук О. П.О. Куліш і М.Д. Білозерський: Взаємини на тлі доби./ Куліш П. Листи до М.Д. Білозерського. - Львів-Нью-Йорк.; В-во “М.П. Коць”, 1997.-С. 3-31.- (Львівське відділення інституту літератури. Серія “Літературні пам’ятки”, Вип.3).

Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника Національної Академії наук України, Чернігівському літературно-меморіальному музеї ім. М.М. Коцюбинського, Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського, Центральному Державному історичному архіві України м. Львова, Державному архіві Чернігівської області. Аналіз цієї групи джерел дозволив внести доповнення до родоводу Білозерських, дослідити масив біографічної інформації щодо представників старшої гілки роду, якій до цього часу бракувало історіографічної традиції вивчення. Стосовно молодшої гілки роду, за архівними даними було встановлено коло спілкування та наукові інтереси етнографа та фольклориста М.М. Білозерського²¹; опрацювання архівних джерел надало можливість дослідити не лише літературну, а й культурно-громадську діяльність Л. О. Яновської; завдяки неопублікованим особистим джерелам (епістолярія, мемуари і т.д.) досліджено життєвий шлях В. М. Білозерського в період після припинення діяльності “Основи”; розпорошена по різних архівосховищах епістолярія матері та дочки Н. М. Кибальчич та Н. К. Кибальчич-Козловської дає можливість простежити їх життєвий шлях та творчу діяльність.

За змістовно-формальним принципом письмові джерела розподіляємо на:

1. Актові та діловодні документи, які в свою чергу поділяються на: а) приватно-правові акти (купчі²², заповіти²³ і т. д.) ; б) публічно-правові акти (формулярні списки, офіційні звернення представників роду в різні установи і рапорти державних службовців, які зосереджені у фондах Чернігівського губернського правління (ДАЧО, ф. 127), Канцелярії Чернігівського цивільного губернатора (ДАЧО, ф. 128), Чернігівського губернського у земських і міських справах присутствія (ДАЧО, ф. 145).); в) судово-слідчі документи²⁴.
2. Джерела особистого походження (т. зв. его-документи) - мемуари²⁵, щоденники²⁶, епістолярія, автобіографії²⁷.
3. Генеалогічні джерела (родовідні книги, гербовники²⁸, поколінний розпис).
4. Публіцистичні твори (нарис Н. Кибальчич²⁹, статті П. Куліша).
5. Наукові розвідки та статті (опубліковані та неопубліковані фольклористичні, етнографічні, історичні розвідки М. М. Білозерського, пареомиграфічна збірка М. Т. Симонова-

Зокрема, за даними особового фонду М.Білозерського (Ф.3), що зберігається в ІМФЕ ім. М.Т. Рильського Об утверждении выкупного договора, заключённого между помещицей Белозерской и временно-обязанными крестьянами её сел : Подлипного и Поповки Конотопского уезда Черниговской губернии.- ДАЧО.- ф. 143. оп.1 спр.294

Заповіт О.Куліш від 6.02.1907. – ЧІМ. – інв.№Ад-225-111 (41)/1933; Борзенский земский суд Временное отделение. Вводный лист выданный Виктору Михайловичу Белозерскому, по разделу имени его матери. 12.01. 1861г.- ІР НБУВ.- ф.204.- од. зб. 17.

Кирило-Мефодіївське товариство.- К., 1990.- У ІІІ т.- Т.1, 2.

Барвінок Г. Спогади “Моє переконання”. – ЧІМК. –А-2632, Белозерские Вас.Мих. и Алекс.Мих. Воспоминания о Кулише Пантелеймоне (1897г.).- ІР НБУВ.- Ф.1.- од.зб. 28646; Барвінок Г. Спогади про знайомість Куліша з домом Білозерських// Будучність. - 1909. - ч. 3. - С. 33-36; Белозерская Н. Николай Иванович Костомаров в 1857-1875 pp.// Русская старина.- 1886.- № 3, 5, 6; Кибальчич Н.К. Мої спогади// Молода Україна.- 1911.- № 10.- С. 2-6. Белозерский Н.М. Лагерный дневник 1848 г. (с 15.06 по 15.08). Переписан в Чернигове 12 июня 1851 г.- ІР НБУВ.- Ф. 1.- од.зб. 3378.- 26 арк.; Яновська Л.О. Щоденник (1909 р., 1912 р.).- ВР ІЛ ім. Т.Г. Шевченка НАНУ.- ф.38.- од.зб. 107.- 28 арк.; Яновська Л.О. Щоденник (1913-1915 pp.).- ВР ІЛ ім. Т.Г. Шевченка НАНУ.- ф.38.- од.зб. 109.- 98 арк.;Троїцький І. Щоденник. – ЧІМК. – А-2713.

Белозерская Надежда Александровна, урожденная Ген (Автобиография)// Исторический вестник. - 1913. - Т. 132. - № 6; Яновська Л. Автобіографія/ Твори. - У 2-х т. - Т. 1. – К.,1991.- С. 5-21.

Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства.- Спб, 1901.- Т.2.- Ч.6.- Прибавление к 2-й части.- С. 237, 288; Модзалевский В. Малороссийский Родословник.- К., 1908-1910; Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник.- Спб , 1914.- Репринтне видтворення: К.: Либідь, 1993

Кибальчич Н.К. Біографічна довідка та фотокопії публіцистичних нарисів з італійського життя.- ІР НБУВ.- Ф.274.- од.зб. 36.- 4 арк. та 124 фотокопії.

6. Літературні твори представників родинного кола опубліковані і неопубліковані: поезія та прозові твори П.О. Куліша, оповідання Ганни Барвінок, оповідання Н. М. Білозерської, роман О. С. Щербачова, оповідання М. Т. Симонова-Номиса, прозові та поетичні твори Н. М. та Н. К. Кибальчич, прозові та драматичні твори Л. О. Яновської.

7. Рецензії, ювілейні статті, некрологи, які були присвячені представникам родинного кола Білозерських³⁰.

8. Internet-джерела. Важливу біографічну інформацію містить сайт “Всероссийское генеалогическое древо”, де в алфавітному порядку розміщено інформацію про певних представників роду (В. М. Білозерського, Н. О. Білозерську-Ген, О. М. Білозерську-Куліш, П. О. Куліша та ін.). Про інтерес до представників роду, а також до їх культурної та громадсько-політичної діяльності свідчить наявність статей-повідомлень, присвячених дослідженню внеску різних представників фамільного клану Білозерських до літератури та історії на українських та російських сайтах.

До *лінгвістичного типу джерел* в даному дослідженні відносимо антропонімічні джерела (імена, псевдоніми, криптоніми). Для українських родів традиційним було надання дітям імен при хрестинах у відповідності зі святцями. Однак досить часто перевага у наданні імені дитині обумовлювалась традиційністю для роду. Це простежується і на прикладі роду Білозерських. Для представників старшої гілки роду традиційними стають імена Іван та Карпо. Стосовно молодшої гілки фамільного клану, то показовим є надання позашлюбному сину В. М. Білозерського досить рідкого імені Олімпій, на честь його дядька.

Інформативність несуть у собі псевдоніми та криптоніми, які використовували представники фамільного клану для написання наукових та літературних творів. Для чоловіків характерним було використання різних псевдонімів у зв'язку з їх участю у суспільно-політичному русі, а відповідно з цим, із цензурними обмеженнями та заборонаю таких видів діяльності (П. Куліш – Опанас Прач, Панько Казюка, Данило Юс та ін.; М. Т. Симонов – М. Номис). Для жінок роду, якими зроблений внесок у розвиток української літератури в цей період, характерним було обрання як жіночих, так і чоловічих псевдонімів (О. Білозерська-Куліш – А. Нечуй-Вітер, Ганна Барвінок; Н. Кибальчич – Наталка Полтавка; Л. Яновська – Ф. Екуржа, Омелько Реп'ях). На думку С. Д. Павличко, обрання жінками чоловічих псевдонімів пов'язується, в першу чергу, з тим, що вони були для письменниць ХІХ ст. своєрідною перепусткою в чоловічу культуру, способом легітимізуватися в ній³¹.

До *речових джерел* відносимо архітектурні пам'ятки (наприклад, будинок Кулішів у Мотронівці), одяг, меблі і т.ін., які збереглися до нашого часу та надають, певним чином, допомогу у відновленні колориту епохи, в якій жили і працювали представники родинного кола Білозерських. Також до цього типу джерел відносимо герб роду, фотокартки та портретні зображення представників роду та їх сучасників, які підтримували дружньо-сусідські та творчі відносини з членами роду Білозерських.

У *третьому підрозділі* даного розділу – **“Теоретико-методологічні основи дослідження”** – визначено сутність базового міждисциплінарного підходу, репрезентованого у понятійному апараті роботи. Він характеризується використанням термінів та категорій як традиційно історичних, так і запозичених із суміжних наук (соціології, історичної психології, культурології та інших). При написанні роботи використовувались терміни *рід*, *фамільний клан*, *родина*, *сім'я*, *родинне коло*. Під терміном “*рід*” ми розуміємо людей різних поколінь досліджуваної спільноти, які походять від одного предка. Майже тотожний за значенням в

[Без підп.] Л. Яновська (з приводу 25-річного ювілею літературної діяльності).// Нова громада.- 1924.-№1.-С.87-88; В. Н[ауменко] М.Т. Симонов (Номис). (Некролог).// Киевская старина.- 1901.- №2.- С. 308-311; Вороний М. В. М. Білозерський// Зоря.- 1897.- Ч.3.- С. 59-60.

Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999.-С.70.

даній роботі термін “*фамільний клан*”, який нами розуміється як певна родова структура, що пов’язана спільністю походження та кривими зв’язками. В сучасних гуманітарних студіях існує велика кількість дефініцій сім’ї. Під термінами “*родина*” та “*сім’я*”, в даному дослідженні визначаємо, в першу чергу, соціокультурну систему, малу соціально-психологічну групу, яка концентрує у собі всю сукупність відносин суспільства, через яку діти з моменту народження включаються до системи суспільних відносин³². Також сім’ю можна сприймати як “*одиницю*”, яка ділиться та відновлюється в кожному поколінні, не порушуючи спадкоємності, надаючи їй більш складний та цікавий характер³³. Однак з врахуванням національних особливостей зазначаємо, що термін “*сім’я – родина*” в даній роботі не відповідає т. зв. нуклеарній сім’ї (малій, простій; від англ. “*nuklear family*”), а відповідає сталому уявленню про українську родину як про спільноту, до якої входять два-три покоління з горизонтальними, вертикальними та діагональними зв’язками, т.зв. розширена моногамна сім’я (від англ. “*extended family*”). В розширених сім’ях в соціалізації дітей беруть участь не лише батьки, але ж і бабуся та дідусь, старші брати та сестри, а також проживаючі разом з сім’єю непрямі родичі.

До осіб, які включені до системи родинно-своєцьких відносин, в даній роботі застосовується термін “*родинне коло*”. Своєцькі відносини – це відносини між родичами дружини та чоловіка, багато зі своєцьких відносин отримали в українській культурі свої визначені поняття в силу їх соціальної значимості (свекор, теща, невістка і т.д.)³⁴.

Антропологами та соціоісториками визначені основні функції родини, такі як: репродуктивна функція (народження дітей), екзистенціальна функція (утримання дітей) і функція соціалізації та інкультурації поколінь шляхом виховання, передачі дітям культурних надбань, ідеологічних поглядів, створення ціннісних орієнтацій, понять про моральність. Дуже важливими в житті кожного індивідуума є умови, в яких він провів перші роки життя – в цей період формуються творчі здібності людини, що будуть визначати його подальшу здатність до освіти; розвиток закладених генетично обдарувань визначається значною мірою соціальними факторами, що відбиваються при формуванні особистості в ранньо-дитячий, дитячий та підлітковий періоди крізь впливи оточення (*імпресінги*), які кожною особою сприймаються залежно від індивідуального вибору³⁵. Важливою для даної роботи є функція відтворення етносів, яка включає в себе формування етнічної самосвідомості дітей в сім’ї. Тому родину можна вважати соціоетнопсихологічною групою. До функцій родини також можна віднести функцію, пов’язану з накопиченням та передачею власності, допомогою в досягненні певного соціального статусу.

Міждисциплінарний підхід також використовує методи та методики, вироблені в рамках суміжних дисциплін. В даній роботі використаний метод соціології особистості – *метод мережевого аналізу*, який дозволяє змодельовати „мережу” зв’язків та дружньо-родинно-сусідських відносин при вивченні родинного кола Білозерських³⁶. При вивченні розгалужених кривноспоріднених зв’язків та своєцьких відносин, які мали велике значення в сімейній практиці протягом періоду, що вивчається, була застосована *методика фіксації активних та близьких зв’язків особистості за критеріями розміру, зв’язності та здатності до підтримки*

В роботі для вирішення поставлених завдань застосовані методи та принципи гендерних студій. Важливе місце в даній роботі належить соціокультурному підходу, оскільки вивчення сім’ї та діяльності окремих представників родової спільноти неможливе без урахування рівня

Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи.-М.: Изд-во Международного университета бизнеса и управления (“Братия Карич”), 1996.- С.34; Ганцкая О.А. Семья: структура, функции, типы.// Советская этнография.- 1984.- № 6.- С. 21.

Берто Д., Берто-Вьям И. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти поколениях //Социс. 1992.- №12. –С. 132.

Шепелев Л.Е. Чиновный мир России. XVIII - нач. XX в. - СПб: “Искусство-СПБ”, 1999.- С.373.

Эфроимсон В.П. Генетика гениальности. Изд. 2-е.- М.: Тайдекс Ко, 2003.- С.51.

Пушкарева Н Л Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы // Вопросы истории.- 1998.-№ 6.- С.83

соціально-економічного розвитку, суспільно-політичного життя, стану духовного життя, культури, науки. Рід в цілому, та кожен окремий член роду, відчував на собі “співпрацю мас”, думки оточення; вони мали змогу сформуватися лише такими, якими їм дозволили бути їх епоха та соціальне середовище. Кожен із представників роду знаходився у постійній взаємодії з суспільством, тобто “культурним світом”. Під впливом зовнішніх чинників формувалися їх культурні традиції та політичні амбіції, суспільно-громадська діяльність.

Особливого значення в роботі набувають методи вироблені в рамках такої субдисципліни, як „нова сімейна історія”³⁸. Тому в даній роботі, враховуючи попередній досвід використання специфічних методів для вивчення родинних відносин на вітчизняному матеріалі³⁹, запроваджено метод реконструкції сім’ї, апробований британськими соціоісториками⁴⁰, метод соціальних трансмісій, запропонований французькими соціологами та метод аналізу життєвого шляху, що вперше був використаний при дослідженнях американської сім’ї⁴².

Методологічну функцію виконували новітні концептуальні моделі класичного українського відродження, репрезентовані в роботах В. Сарбея, І. Лисяка-Рудницького, П. Магочия, Р. Шпорлюка, І. Колесник оскільки пасіонарне піднесення роду Білозерських припадає саме на даний період.

При проведенні дослідження були застосовані загально- та спеціальнонаукові методи дослідження: методи синтезу і аналізу, структурний, історико-хронологічний, історико-порівняльний, персонологічний, проблемний, принцип класифікації і систематизації, а також прийом „розпорошеної історіографії”.

Другий розділ – „Походження роду Білозерських в світлі „нової сімейної історії” складається із трьох підрозділів. У першому підрозділі – *„Походження та структура роду”* – висунуто дві гіпотези походження роду, які спираються на складову „іменної формули” та результати блазонування родового герба Білозерських. Простеживши історію складання родоводу та за результатами проведених архівних досліджень засновником роду, на відміну від попередніх науковців, визнаємо Йосипа Білозерського.

У другому та третьому підрозділах другого розділу – *„Старша гілка роду”* та *„Молодша гілка роду”* запропоновано умовний поділ роду на старшу та молодшу гілки, що походять від синів Василя Йосиповича Білозерського Данила та Михайла. У межах підрозділів здійснено реконструкцію та розширення родоводу на рівнях всіх поколінь фамільного клану Білозерських, що дозволило прослідкувати динамічні процеси розвитку внутрішньосімейних відносин. Обидві гілки роду простежено до VII покоління включно.

В межах обох гілок роду визначено найбільш репрезентативні родини. Старша гілка – родина Івана Івановича Білозерського та італійки. У межах молодшої гілки роду сформувалась родина Михайла Васильовича та Мотрони Василівни Білозерських, дослідженню історії якої науковці приділяли увагу, оскільки з неї походять кирило-мефодієвець та редактор “Основи” Василь Білозерський, фольклорист та етнограф Микола Білозерський, дружина Пантелеймона Куліша та відома українська письменниця Ганна Барвінок. Досить цікавою є родина (невінчаний шлюб) Матвія Терентійовича Симонова та Надії Михайлівни Білозерської, з якої вийшли письменниці мати та дочка Кибальчичі. Особливе місце в структурі роду займало подружжя Пантелеймона Олександровича та Олександри Михайлівни Кулішів.

Крім цього, визначена важливість для становлення роду його соціального та економічного становища. При дослідженні роду виявлено, що майновий стан старшої гілки фамільного клану Білозерських був кращим, ніж у молодшої. При вирішенні питань

Горобець В. „Нова соціальна історія”: можливі українські перспективи у світлі європейських досягнень і проблем// Історія та історіографія в Європі.- 2003.- Вип. 1-2.- С. 142; Стельмах С. Соціальна історія в Україні: витоки і традиції світоглядно-інтерпретаційної парадигми (XIX – початок XX ст.).- // Історія та історіографія в Європі.- 2003.- Вип. 1-2.- С. 83.

Голубчик Г.Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: „нова сімейна історія”.- Рукопис. –Дисертація на здобуття наук. Ступеня к.і.н...- ДНУ, 2003.- С.4-5.

Репина Л.П. Новейшие тенденции в британской и американской медиевистике // Одиссей.- 1990.-С. 176

Тишков В.А. Изучение истории семьи и статуса женщин в США // Вопросы истории.- №4.- С.55-57

матеріального та соціального характеру представники фамільного клану Білозерських використовували родинні, свояцькі, кумівські та дружні зв'язки з більш впливовими родами Забіл, Кочубеїв, Тарновських та інших. Наприклад, за сприянням О. В. Кочубея молодші сини Мотронони Василівни Білозерської, після смерті її чоловіка у 1835 р., були влаштовані на навчання у кадетський корпус за державний кошт, згодом він продовжував протегувати у С.-Петербурзі не лише Білозерським, а й їх зятеві П. О. Кулішу. Інший представник родини Кочубеїв Михайло Миколайович – статський радник, предводитель Борзенського повітового дворянства, надавав О. М. Куліш значну матеріальну та моральну підтримку при створенні будинку-музею П. О. Куліша.

Склад та структура родин обох гілок роду, їх стиль життя були обумовлені не лише матеріальним становищем, а й наявністю маєтку та низкою його особливостей (географічне розташування, вік, кількість господарів та інших людей, які мешкають у маєтку). Наявність маєтку, який вони отримували у спадок від попередніх поколінь, забезпечувала нащадкам один із можливих шляхів самореалізації та добробуту – господарську діяльність. На прикладі даного роду виявляємо наявність “сили повернення”, з якою будь-яка сімейна справа впливає на долю нащадків.

Сім'ї роду Білозерських протягом кінця XVIII – початку XX століття були включені у велику дружньо-родинно-свояцько-сусідську мережу, яка впродовж періоду, що вивчається, постійно розширювалася. Ранній етап становлення фамільного клану характеризується формуванням певних внутрішньородових стосунків, які в процесі розвитку роду оформлюються у “родову традицію”, що постає в результаті синтезу загальних соціокультурних функцій родини та особистої активності окремих представників родової спільноти. При проведенні мережевого аналізу виявляємо всередині роду традиційність у вихованні дітей, показовою є участь у первинній соціалізації дітей не лише батьків, а й інших непрямих родичів. Особливий інтерес у цьому сенсі викликає участь подружжя Кулішів у вихованні не одного покоління Білозерських. Крім цього, необхідно звернуто увагу на традиційно шанобливе ставлення до освіти всіх представників роду (і чоловіків, і жінок). Ретроспектива вивчення соціокультурної діяльності роду надає можливості визначити професійно-фахові пріоритети всередині роду Білозерських. Представники старшої гілки роду реалізовували власні можливості на цивільній службі. При вивченні молодшої гілки роду виявляємо наступну тенденцію: частина представників чоловічої статі IV покоління молодшої гілки, починаючи професійну кар'єру на військовій службі (Помпей, Олімпій, Олександр), згодом все ж таки переходила на службу цивільну і займала переважно посади в судових інстанціях. Представники наступних поколінь обох гілок професійно реалізовувались на цивільній службі, тобто були професійно зайняті розумовою працею, оскільки мали відповідну для такої праці освіту. Побут, близький до селянського, дотримання народних звичаїв та обрядів, використання в щоденному спілкуванні української мови сприяло формуванню у представників роду певних ідеологічних настанов, які впливали на їх активну громадську позицію (особливо виявилось у родинах молодшої гілки роду); представники обох гілок роду брали участь у дворянському самоврядуванні протягом усього періоду, що вивчався.

Дана ретроспектива засвідчує поступовий процес “розмивання” роду на початок XX століття, якому сприяли такі чинники: 1) декласування через зміну соціально-економічного стану родин та завдяки спорідненню з представниками різних суспільних верств (простежується з IV покоління); 2) включення Лівобережжя до складу Російської імперії сприяє укладенню представниками роду міжнаціональних шлюбів; 3) міграція представників роду до міст, зумовлювала виділення малої родини, відрив від традиційного укладу життя та засвоєння нових соціальних ролей (особливо жінками).

Поколінна історія роду засвідчує внесок кожного з поколінь роду у розвиток українського національного руху на теренах Наддніпрянської України.

Третій розділ роботи - “Знакові постаті родини Білозерських: гендерний та психолого-історичний виміри” присвячено розгляду життєвих сценаріїв “знакових постатей”

роду Білозерських. Розділ складається з трьох підрозділів. *Перший* з них – **“Вплив подружжя Кулішів на розвиток життєвих сценаріїв відомих представниць роду Білозерських”** – присвячений розгляду біографій таких вихованок подружжя Кулішів, як Надія Кибальчич, Надія Кибальчич-Козловська, Марія Боголюбцева-Щербачова та Любов Яновська. При розгляді їх біографій визначено значний вплив подружжя Кулішів, а особливо П. О. Куліша, на формування творчих та суспільно-громадських настанов представниць жіночої статі родинного кола Білозерських, що зумовило появу декількох поколінь жінок, які сприйнявши настанови, намагались реалізувати себе в культурно-громадській роботі і в літературній діяльності. Однак наголошено, що тогочасне суспільство не було підготовлене до сприйняття активної громадської позиції „нових жінок”, це призводило до т. зв. „рольового конфлікту”. На прикладі біографії Любові Яновської прослідковано опосередкований вплив подружжя Кулішів на становлення її життєвого сценарію.

У другому підрозділі – **„Життєвий проект Василя Білозерського: від Кирило-Мефодіївського братства до „Основи””** – при розгляді життєвого проекту Василя Михайловича Білозерського визначено імпресинги, сприйняті ним в ранньо-дитячий, дитячий та підлітковий періоди, окреслені періоди “спаду та піднесення” суспільної та громадсько-політичної активності В. М. Білозерського: періоди “піднесення” припадають на київсько-університетську юність (осягнення літератури та історії слов’янських народів і участь у КМТ) і петербурзький період (діяльність у Петербурзькій громаді, редагування “Основи”); періоди “спаду” – заслання у Петрозаводськ та життя після 1862 р. Привертає увагу те, що періоди “піднесення” збігаються зі спілкуванням та взаємодією з М. Костомаровим, П. Кулішем та Т. Шевченком. Якщо перший період “піднесення” був штучно перерваний (арешт, заслання), то другий був перерваний як під тиском зовнішніх чинників, так і особистих вад В. М. Білозерського. Наголошено, що В. М. Білозерський маючи гарні літературні здібності, певний організаційний талант не зміг їх розвинути в повній мірі у зв’язку з відсутністю у нього здатності та готовності максимально самостійно мобілізувати власні сили, відсутністю достатньої для продуктивної творчості цілеспрямованості без зовнішньої стимуляції. Але свою “історичну місію” Василь Білозерський виконав, оскільки його ідеї були реалізовані наступними поколіннями українців.

У третьому підрозділі – **“З інтелектуальної історії роду: українознавчі студії Миколи Білозерського”** – на основі введених до наукового обігу джерел, що зберігаються у фондах ІР НБУВ та ІМФЕ ім. М. Рильського, окреслено вклад Миколи Михайловича Білозерського (1833-1896) у розвиток українознавства. Визначено імпресинги, які вплинули на формування його особистості під час первинної соціалізації. Ознайомлення з фондами, в яких зберігаються історичні, археологічні, етнографічні, фольклористичні, археографічні матеріали та листуванням М. М. Білозерського разом з його опублікованими роботами, засвідчують значну роботу, яка проводилася ним протягом всього свідомого життя, надають можливість визначити інтелектуальний потенціал дослідника і визначити його особистий вклад у розвиток українознавства.

Таким чином, “мовчання” дослідника можна пояснити низкою чинників:

1) згідно з дослідженнями сучасних психологів, середні діти в багатодітних родинх найчастіше бувають неуспішними через незібраність або невпевненість, оскільки їх не примушували займатися молодшими дітьми як старших, і не віддавали їм усю любов як найменшим. З часом у цих дітей формуються невпевненість у собі та занижена самооцінка;

2) визначаємо в його поведінці певну тенденцію у вирішенні конфліктів шляхом відходу від них (конфлікт в Кадетському корпусі – залишення цього навчального закладу; зміна наглядача за газетою “Черниговские губернские ведомости” та конфлікт з ним – залишення посади редактора). А тому, при оцінці інтелектуальної діяльності М. М. Білозерського, необхідно враховувати затяжний конфлікт з П. Кулішем. Можливо Миколі Михайловичу, як і його брату В. М. Білозерському, була необхідна постійна зовнішня стимуляція, а тому, порвавши відносини з Кулішем, він різко знизив продуктивність своєї наукової роботи, через що

велика частка зібраного матеріалу не була належним чином опрацьована. З іншого боку, через конфлікт з П. Кулішем, який впливав на формування суспільної думки та негативне ставлення української громадськості до особи М. М. Білозерського, він не мав змоги публікувати зібрані матеріали.

Тому діяльність Миколи Михайловича Білозерського можна охарактеризувати як “приховане існування” або “внутрішню еміграцію”, внаслідок певних матеріальних негараздів та конфлікту з “гарячим” Кулішем. Але вважаємо за потрібне привернути увагу етнографів, фольклористів, істориків до вивчення матеріалів, зібраних у колекції М. М. Білозерського.

У **висновках** викладені загальні підсумки дослідження:

- ◆ Історіографічний огляд здійснено за допомогою хронологічного принципу. Оскільки представники родинного кола Білозерських була причетні до становлення та розвитку української літератури протягом “довгого ХІХ століття”, значна частина розвідок присвячених вивченню біографій “знакових” постатей була створена літературознавцями. *Початковий етап (ІІ пол. ХІХ ст. – середина 1910-х рр.)* дослідження історії роду характеризується появою інтересу до визначення персонального внеску в українську культуру та громадсько-політичне життя України відомих представників родинного кола Білозерських, також виявлено незначний інтерес до генеалогії роду. *Науковий період (поч. 1920-х - поч. 1930-х рр.)* проходив на тлі загального піднесення українознавчих студій, а тому характеризується розширенням кола питань і героїв досліджень. *Радянський період (30 - 80 рр. ХХ ст.)* характеризується розподілом української історичної науки на радянську та діаспорну. Таким чином, для перших трьох періодів історіографічної традиції було притаманним дослідження внеску відомих постатей у розвиток культури та суспільно-політичного життя України. Лише у *новітній період* з’являються розвідки, в яких постає питання “родового внеску” Білозерських в культурно-громадське життя України ХІХ – початку ХХ століття.
- ◆ Весь комплекс джерел за принципом типо-видової класифікації поділено на *писемні, лінгвістичні та речові* типи. Найбільш важливими є писемні пам’ятки, меншу питому вагу мають речовий та лінгвістичний типи джерел, однак і вони служать оригінальним доповненням до писемних джерел. Пам’ятки *письмового типу*, в свою чергу, класифіковано за походженням (опубліковані і архівні (неопубліковані) джерела) та за змістовно-формальним принципом. Структура залученої джерельної бази надає можливість робити певні висновки та узагальнення.
- ◆ Використання традиційних методів сімейної історії дозволило провести реконструкцію родоводу, звести основні біографічні відомості у поколінному розписі, до якого внесено не лише відомості про чоловіків, а й про жінок, а також подано інформацію про невінчані шлюби представників роду та їх нащадків. Для якісного дослідження запропонована структуризація роду: умовний поділ на старшу та молодшу гілки роду. Обидві гілки роду простежуємо до VII покоління включно. В межах обох гілок роду визначено найбільш репрезентативні родини. Засвідчене особливе положення в структурі роду подружжя Пантелеймона та Олександри Кулішів.
- ◆ Реконструкція та розширення родоводу на рівнях всіх поколінь фамільного клану Білозерських дозволяє прослідкувати динамічні процеси розвитку внутрішньосімейних відносин завдяки застосуванню методу мережевого аналізу. В ході дослідження виявлено, що родини обох гілок роду Білозерських протягом кінця ХVІІІ – початку ХХ століття були включені у велику дружньо-родинно-свояцько-сусідську мережу. За результатами проведеного дослідження відносимо представників даного роду до т.зв. дрібномаєткового дворянства, яке становило більшість на землях колишньої Гетьманщини і стало основою для формування української інтелігенції. З’ясований внесок кожного з поколінь роду у розвиток українського національного руху на теренах Наддніпрянської України протягом періоду, що вивчається.

- ◆ При розгляді життєвих сценаріїв видатних постатей роду виявлено потужний вплив на них П. О. Куліша, який у внутрішньородинному середовищі намагався реалізувати власну освітньо-культурницьку програму. Серед значної кількості вихованців подружжя Кулішів визначено Марію Боголюбцеву, Надію Кибальчич та Надію Кибальчич-Козловську, які краще інших сприйняли вплив та намагались реалізувати себе в культурно-громадській роботі і у літературній діяльності. На прикладі біографії Любові Яновської прослідковано опосередкований вплив подружжя Кулішів на становлення її життєвого сценарію. Однак тогочасне суспільство не було підготовлене до сприйняття активної громадської позиції “нових жінок”, це призводило до “рольових конфліктів”.
 - ◆ При розгляді життєвого проекту Василя Михайловича Білозерського визначено імпресінги, сприйняття ним на початку життя, а також окреслено періоди “спаду та піднесення” суспільної та громадсько-політичної активності В. М. Білозерського. Звернуто увагу те, що періоди “піднесення” збігаються зі спілкуванням та взаємодією з М. Костомаровим, П. Кулішем та Т. Шевченком.
 - ◆ При вивченні доробку М. М. Білозерського у галузі українознавства враховано видані його роботи та значні матеріали, що зберігаються у ІР НБУВ та в ІМФЕ ім. М.Рильського НАН України. Визначено напрямки досліджень: фольклористика, етнографія, археографія, археологія, історія України. Наголошено, що “мовчання” дослідника можна пояснити низкою чинників, що призвело до “внутрішньої еміграції”.
- Дослідження демонструє застосування як традиційних, так і нових ідей, підходів та методів у вивченні фактуальної історії України.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в наступних публікаціях автора:

1. Краєзнавчі дослідження Миколи Михайловича Білозерського // Студії з архівної справи та документознавства. – 2003. – Т.9. – С. 160-162;
2. Микола Білозерський: українознавчі студії // Київська старовина. – 2004. – №3. – С. 141-149;
3. З історії жіночого руху в Україні (культурно-громадська діяльність Л. Яновської) // Бористен. – 2004. – № 9. – С. 13-14;
4. “Знакова постать” родини Білозерських // Україна: минуле і сучасність: Збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2001. – С. 3-11;
5. Рід Білозерських в культурно-громадському житті України XIX – початку XX ст.: історія вивчення // Україна – Росія: досвід історичних зв’язків та перспективи співробітництва. Збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2004. – С. 352-360.

АНОТАЦІЯ

Барабаш Н. О. Рід Білозерських та культурний світ України XIX – поч. XX століття: нові методологічні підходи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06- історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2004.

У дисертації історія роду Білозерських представлена як соціокультурний феномен, що вивчається на засадах міждисциплінарності. У роботі подається нова версія ранньої історії роду. Висунуто дві гіпотези походження роду, що спираються на складову “іменної формули”, а також результати блазонування родового гербу Білозерських. Внесено доповнення до родоводу на рівнях всіх поколінь обох гілок роду, що знайшло відображення у поколінному розписі роду. Вперше проведено мережевий аналіз родинно-свояцько-дружніх зв’язків в рамках роду. З’ясована особлива роль подружжя Кулішів в історії роду.

Здійснено спробу висвітлення історії роду Білозерських в гендерному ракурсі, визначені механізми впливу зовнішніх та внутрішньородинних чинників на зміну традиційних життєвих

проектів відомих представниць роду Білозерських (Марії Боголюбцевої-Щербачової та її доньку Любов Яновську, трьох поколінь жінок родини Н. М. Білозерської-Забіли та М. Т. Симонова-Номиса). Поданий маловідомий аспект діяльності П. О. Куліша – реалізація його освітньо-культурницької програми на прикладі представників також чоловічої статі роду.

До наукового обігу введено матеріали центральних та регіональних архівосховищ України з інтелектуальної та соціокультурної історії роду.

Ключові слова: рід, родинне коло, національна самосвідомість, українське національне відродження, культурний світ, імпресінг, життєвий проект.

АННОТАЦИЯ

Барабаш Н. А. Род Белозерских и культурный мир Украины XIX – нач. XX столетия: новые методологические подходы. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Днепропетровский национальный университет. – Днепропетровск, 2004.

В диссертации история рода Белозерских представлена как социокультурный феномен, который исследуется с помощью междисциплинарного подхода. Автором подаётся новая версия ранней истории рода. Выдвинуты две гипотезы происхождения рода, которые опираются на составляющие “именной формулы”, а также результаты блазонирования родового герба Белозерских. Для качественного исследования предложена условная структуризация рода на старшую и младшую ветви, которые происходят от представителей III поколения Даниила Васильевича и Михаила Васильевича. Обе ветви прослежены по VII поколение включительно. Реконструкция родословной позволила свести основные данные о членах рода и зафиксировать их в поколенной росписи, которая в данной работе выступает в качестве “универсального справочника”. Поколенная роспись создана с учётом гендерной проблематики. Впервые проведён сетевой анализ родственно-свойско-дружественных связей в рамках рода. Определено особое положение семьи Пантелеймона и Александры Кулиш в истории рода. Это позволило воссоздать “объёмную” историю фамильного клана за счёт изучения жизнедеятельности не только “знаковых”, но и “рядовых” членов, которые стали не создателями, а трансляторами идей украинского национального возрождения.

Осуществлена попытка освещения истории рода Белозерских в гендерном аспекте, определены механизмы влияния внутренних и внешних факторов на смену традиционных жизненных проектов известных представительниц рода Белозерских (Марии Боголюбцево-Щербачовой и её дочери Любви Яновской, трёх поколений семьи Н. М. Белозерской-Забелло и М. Т. Симонова-Номиса). Представлен малоизвестный аспект деятельности П. А. Кулиша – реализация его культурно-просветительской программы на примере мужской половины рода.

В научный оборот введены материалы центральных и региональных архивохранилищ Украины, относящиеся к интеллектуальной и социокультурной истории рода.

Ключевые слова: род, родовой круг, национальное самосознание, украинское национальное возрождение, культурный мир, импрессионизм, жизненный проект.

ANNOTATION

Barabash N. A. Belozersky's Family and Cultural World of Ukraine of XIX – early XX Century: New Methodological Approaches. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences in Speciality 07.00.06 – Historiography, Source Study and Special Historical Disciplines. – Dnepropetrovsk National University. – Dnepropetrovsk, 2004.

In the dissertation the Belozersky's family history has been presented as social- cultural phenomenon that is being investigated by interdisciplinary approach. The investigator gives the new version of early family history. Two hypotheses of the family's origin based on the constituents of “name formula” as well as the results of description of the Belozersky's family blason have been

advanced. The additions into family tree at the levels of all generations of both branches of the family have been introduced that was depicted in generation family paintings. First the net analysis of relative-familiar-friendly ties within the family has been performed. The specific state of the Panteleimons and Alexandra Kulish in the family history has been determined.

It was an attempt to elucidate the Belozerskys family history in gender aspect, mechanisms of influence of internal and external factors the chances of traditional life projects of known representatives of the Belozerskys family (Mariya Bogolyubtseva-Tscherbatchova and her daughter Lyubov Janovskaya, three generations of the N. M. Belozerskaya-Zabellos and M. T. Simanov-Nomises) have been determined. A little known aspect of P. A. Kulish's activity – realization of his cultural-educational program taking the male part of the family as an example was presented.

The materials of Ukraine central and regional archives stores related to intellectual and social-cultural family history have been put into scientific circulation.

Key-words: family, family circle, national self-awareness, Ukrainian national revival, cultural world, impressing, life project.